

تحلیلی بر نقش پارک‌های شهری در ارتقای کیفیت زندگی شهری

با استفاده از الگوی Seeking-Escaping

نمونه موردی: پارک‌های شهری تبریز

رسول قربانی - استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز
راضیه تیموری* - دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه زنجان

پذیرش مقاله: ۱۳۸۷/۱۰/۹ تأیید نهایی: ۱۳۸۸/۸/۱۱

چکیده

کوشش‌های جهانی برای حفظ محیط طبیعی عمدتاً به زیست‌بوم‌ها یا اکوسیستم‌های نسبتاً بکر و دارای تنوع زیستی و حفاظت گونه‌های جانوری و گیاهی منحصر به فرد توجه داشته است؛ لیکن نزدیکی طبیعت به محل کار و زندگی انسان‌ها، فضاهای سبز کوچک داخل شهرها و نیز فواید آنها برای مردم در این میان کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. فضاهای سبز از یک سو موجب بهبود وضعیت زیست‌محیطی شهرها می‌شود، و از سوی دیگر شرایط مناسبی را برای گذران اوقات فراغت شهروندان فراهم می‌سازد. هدف اصلی این مقاله بررسی تأثیرات روانی - اجتماعی پارک‌های شهری در بهبود کیفیت زندگی شهروندان از طریق بررسی عوامل جاذبه پارک‌ها، در پوشش دادن عوامل دافعه‌ای محل سکونت آنان با استفاده از الگوی Seeking-Escaping است. یافته‌های تحقیق، بیانگر آن است که شهروندان تبریزی بیشتر به منظور دسترسی به هوای سالم، تفریح خانوادگی، کسب نشاط و دوری از آلودگی‌ها و تنگی محیط مسکونی، پیاده‌روی، رفع خستگی، و گریز از یکنواختی زندگی به پارک‌های شهری روی می‌آورند.

کلیدواژه‌ها: پارک شهری، الگوی Seeking-Escaping، عوامل جاذبه و دافعه، کیفیت زندگی، شهر تبریز.

مقدمه

رشد صنعت و افزایش جمعیت در شهرها، به ساخت‌وسازهای سوداگرانی منجر شده است که در ساختمان‌ها به موضوعات بهداشتی، تأمین نور کافی و هوای سالم و فضاهای گذران اوقات فراغت توجه کافی نمی‌کنند. از سوی دیگر، ضرورت ایجاد کاربری‌های جدید شهری، برای پاسخ‌گویی به نیازهای روزافزون شهرنشینان به تدریج باعث کاهش سهم فضای

سبز و باغ‌های شهری شده، که پیامد محدود شدن دسترسی انسان شهرنشین به طبیعت است. اما بنا بر دلایلی، از اوایل قرن بیستم بدین سو انسان شهرنشین توجهی دوباره به طبیعت و فضای سبز نشان داد، که نمود عینی آن ایجاد باغ‌های کاربردی به جای باغ‌های تفریحی است که به نیازهای جدید شهروندان پاسخ می‌دهد (پیرموره، ۱۳۷۳، ۷۲). ساکنان شهرهای امروزی تنها به غذا نیازمند نیستند که با برطرف کردن آن، مسئله به نوعی پایان یافته تلقی گردد؛ بلکه مسکن خوب، فضای زندگی مناسب، محیط آرام و تنفس هوای پاکیزه نیز در زمره نیازهای اصلی و عمده به شمار می‌آیند (شکویی، ۱۳۵۸، ۶۵). البته رشد سریع شهرها را می‌توان از بزرگ‌ترین تهدیدکننده‌های محیط زیست برشمرد، که تأثیرات آن به ساکنان شهرها - یعنی انسان‌ها - منتقل خواهد شد و تأثیری بس فرساینده بر روح و جسم انسان شهری باقی خواهد گذاشت (بهرام‌سلطانی، ۱۳۷۱، ۴۱). با توجه به نکات و موضوعات پیش گفته، در دهه اخیر به موازات پارادایم‌های توسعه پایدار و توسعه انسانی، ایده ارتقای کیفیت زندگی شهری مطرح شده و مورد توجه قرار گرفته است.

مطالعات نشان داده است که افزایش جمعیت و گسترش شهرنشینی موجب تبدیل فضاهای سبز شهری به سطوح بتنی خشن و نفوذناپذیر می‌شود؛ و این روند به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه و جهان سوم نمودی جدی‌تر دارد (Shi, 2002, 18).

پارک‌های شهری دارای نقش اجتماعی، اقتصادی و اکولوژیکی هستند، با مزایایی چون درمان بیماری‌های روحی، محیطی مطلوب برای پرورش کودکان، یکپارچگی اجتماعی، حفظ آسایش و نظایر اینها، که در عین حال شاخصی برای ارتقای کیفیت فضای زندگی و توسعه جامعه محسوب می‌شوند (Balram, 2005, 149). با توجه به مطالب پیش گفته، در این مقاله سعی شده است تا میزان تأثیرگذاری پارک‌های شهری در کیفیت زندگی شهروندان در سطح شهر تبریز با استفاده از روش Seeking-Escaping مورد بررسی قرار گیرد.

مبانی نظری تحقیق

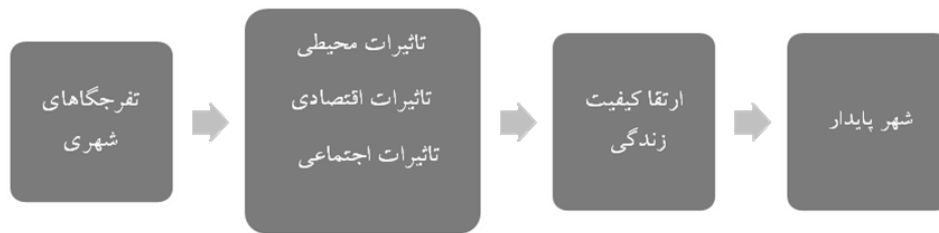
به‌منظور تهیه چارچوب نظری مناسب برای بررسی موضوع مورد مطالعه و نیل به هدف تحقیق، لازم دیده شد مفاهیم اصلی مورد استفاده و روابط بین آنها و همچنین روش به کار رفته، به ترتیبی که در پی می‌آیند، در این تحقیق به اختصار مورد بحث قرار گیرند:

پارک‌های شهری

فضاهای سبز عمومی فضاهای سبزی هستند که بازدهی اجتماعی دارند و عموم مردم از آنها در گذران اوقات فراغت، تفریح و مصاحبت با دوستان و گردهمایی‌های اجتماعی و فرهنگی و نظایر اینها استفاده می‌کنند. فضاهای یاد شده اساساً برای این منظور طراحی یا تجهیز شده‌اند (سعیدنیا، ۱۳۷۹، ۳۲). پارک‌های شهری بخشی از فضاهای سبز عمومی‌اند که علاوه بر دارا بودن جنبه‌های تفریحی و فرهنگی و زیست‌محیطی، جنبه خدمات‌دهی به مناطق مختلف شهر را نیز دارند (دفتر امور فنی و تدوین معیارها، ۱۳۸۰، ۲۹). اصولاً طبیعت و ماهیت این فضاها به گونه‌ای است که تمام طبقات مردم

می‌توانند از آنها استفاده کنند. در پارک‌های عمومی سعی می‌شود که تمام وسایل سرگرمی و رفاهی، تقریباً برای هرگونه سلیقه و فکر و سن وجود داشته باشد (حکمتی، ۱۳۶۹، ۳۲۴).

استقرار پارک‌های شهری از یک سو به جهت تأثیری که بر کیفیت زندگی شهری و نیل به توسعه پایدار دارند و از سوی دیگر به جهت بار مالی بدون بازگشت سرمایه و سود که برای شهرداری‌ها به جای می‌نهند، ارزش بررسی گسترده را دارند (Manlun, 2003, 31).

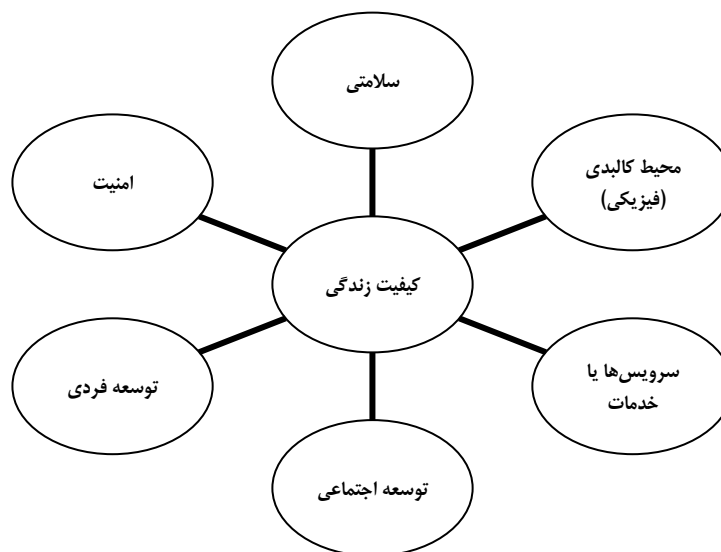

شکل ۱. تفرجگاه‌های شهری و شهر پایدار

منبع: Chiesura, 2004, 136

کیفیت زندگی

بالاترین هدف توسعه و مدیریت شهری، بهبود کیفیت زندگی و خوشبختی شهروندان است؛ حال آنکه کیفیت زندگی مفهومی چندبعدی است و جنبه‌های مختلفی را در برمی‌گیرد. به‌طور کلی کیفیت زندگی شامل مسائل مادی و غیرمادی است. از بُعد مادی، کیفیت زندگی نه تنها مقوله‌هایی چون استانداردهای زندگی، امکانات زیربنایی، تولید اقتصادی، اشتغال، قیمت‌ها، قانون و مانند اینها را در بر می‌گیرد بلکه مواردی چون سلامتی، سرگرمی، اوقات فراغت، فرهنگ و هنر و مانند اینها نیز در همین مقوله می‌گنجد. در بعد مفاهیم غیرمادی، کیفیت زندگی شامل تجارب و دریافت‌های شخصی افراد و بازخوردهای آنها در زندگی واقعی‌شان است (Dajian & Peter, 2006, 15). از این روست که بیشتر نظریه‌ها در زمینه کیفیت زندگی در مورد ویژگی‌های زیر اشتراک نظر دارند: احساس عمومی خوشبختی، حس مثبت از روابط اجتماعی و فرصت‌های بروز توانایی‌های فردی. کیفیت زندگی مقوله‌ای چندبعدی است (Ramage & Davies, 2003, 483) و اندازه‌گیری یا سنجش ابعاد صحیح کیفیت زندگی مطالعه‌ای گسترده را می‌طلبد، ولی در مجموع کیفیت زندگی اشاره به متغیرهایی چون سلامتی، ثبات سیاسی و امنیت، زندگی خانوادگی، زندگی جمعی، امنیت شغلی و نظایر اینها دارد (Byock, & Merrima 1998, 231). از آنجا که کیفیت زندگی، احساس خوشبختی و رضایت از زندگی به عنوان شاخص‌های سلامت عمومی و بهداشت روان به‌شمار می‌روند (زکی، ۱۳۸۶، ۴۱۶)، در این پژوهش کیفیت زندگی مردم و رابطه آن با پارک‌های شهری بررسی شده؛ و از لحاظ فاکتورهای سلامتی، زندگی خانوادگی و زندگی جمعی مورد تحلیل قرار گرفته و تأثیرات پارک‌های شهری در جهت بهبود این متغیرها سنجیده شده است.

شکل ۲. ابعاد ایده کیفیت زندگی شهری

منبع: May, 1996, 34

فضای سبز و کیفیت زندگی

بی‌تردید فضای سبز و پارک‌های شهری را باید در زمره اساسی‌ترین عوامل پایداری حیات طبیعی و انسانی در شهرنشینی امروز به‌شمار آورد (اسمعیلی، ۱۳۸۱، ۱۱)، که اگر به صورت صحیحی برنامه‌ریزی شوند، در سالم‌سازی جسم و روح انسان تأثیرات مطلوبی خواهند داشت (شیری، ۱۳۸۵، ۳۲). پارک‌های شهری به عنوان یکی از مهم‌ترین فضاهای عمومی - خدماتی شهر نقش زیادی در ارتقای شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی نواحی شهری دارند. این فضاها به موازات رشد و متراکم شدن نواحی شهری در جوامع مختلف مورد توجه قرار گرفته‌اند و راهبردهای گوناگونی برای مکان‌یابی و توزیع مناسب آنها در محیط‌های شهری ابداع و به کار گرفته شده است (قربانی، ۱۳۸۶، ۵۴).

دانشمندان پی برده‌اند که فضای سبز می‌تواند به آرامش، جوان‌سازی و کاهش خشونت مردم کمک کند. گذشته از مزایای اجتماعی و فیزیولوژیکی، طبیعت شهری می‌تواند مزایای اقتصادی را نیز، چه برای مدیران شهری و چه برای شهروندان فراهم سازد. به‌عنوان مثال، پالایش هوا که درختان انجام می‌دهند، می‌تواند منجر به کم شدن هزینه‌های کاهش آلودگی و میزان آن گردد. به‌علاوه، ارزش‌های زیبایی‌شناختی، تاریخی و تفریحی پارک‌های شهری باعث افزایش جذابیت شهر، ارزش گردشگری - و در نتیجه درآمد - می‌شود (Cheisura, 2004, 129).

انسان در هر شرایطی، روزانه به چند ساعت سکوت و آرامش نیاز دارد. این نیاز با فشردگی جمعیت در محل مسکونی و زندگی آپارتمان‌نشینی بیشتر احساس می‌شود؛ و بدین ترتیب از این دیدگاه نیز فضاهای سبز شهری که انسان در آنها بتواند دست‌کم روزانه ساعتی را در آرامش و دور از هیاهو بگذراند، به صورت ضرورت واقعی در زندگی شهرنشینان خودنمایی می‌کند.

روش تحقیق

داده‌های پژوهش طی پرسشگری از بین ۱۰۰ نفر از شهروندان تبریزی که جزء بازدیدکنندگان از پارک‌های ائل‌گلی، مشروطه، آذربایجان و باغمیشه (معروف‌ترین پارک‌های شهری تبریز) بودند، جمع‌آوری شده‌اند. در این مطالعه از الگوی Seeking-Escaping^۱ به منظور برآورد عوامل جاذبه و دافعه شهروندان به پارک‌های شهری، با بهره‌گیری از ابزار پرسشنامه، استفاده شده است که دلایل گرایش‌ها یا عدم گرایش‌ها به فضاهای سبز عمومی را تشریح می‌کند. برای تعیین حجم نمونه در این تحقیق از حد نصاب‌های لازم برای رسیدن به اهداف پژوهش استفاده شده است که از جمله این نرّم‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

از آنجا که تحقیق حاضر از نوع توصیفی و پیمایشی است، در آن حد نصاب حجم نمونه به تعداد ۱۰۰ نفر رعایت شده است. همچنین در این پژوهش افراد به صورت کاملاً تصادفی و بدون در نظر گرفتن موقعیت اجتماعی یا زمینه تخصص، از بین بازدیدکنندگان پارک‌ها انتخاب شده‌اند. پرسشنامه‌ها در روزهای تعطیل و غیرتعطیل در ساعات مختلف روز و در نقاط مختلف پارک‌ها توزیع شدند. نوع پرسش‌ها ترکیبی از پرسش‌های چندگزینه‌ای و باز بود. پرسشنامه با الهام از الگوی Seeking-Escaping علل مراجعه مردم به پارک‌ها، احساس تجربی آنان، و عوامل دافعه محل زندگی شهروندان را مورد پرسشگری قرار داده و در نهایت با استفاده از روش طیف لیکرت به بررسی و تحلیل دیدگاه‌های افراد پرداخته شده است.

گونسس (۲۰۰۰) معتقد است که گردشگران به‌وسیله نیازهای هیجانی برانگیخته می‌شوند و یا با منافع هیجانی جذب می‌گردند. نیازهای کاربران (عوامل انگیزشی) شامل گریز، آرامش، اجتماع‌گرایی و نوگرایی است، در حالی که منافع هیجانی (عوامل جذب) با تبلیغات یا آگاهی از مقصد و خدمات تصدیق شده‌اند (Amirtahmaseb, 2008; 23). عوامل انگیزشی، نیروهایی هستند که در درون فرد و در محتوای اجتماعی شخص موجب حرکت وی می‌شوند. برعکس، عوامل جذب عبارت‌اند از ویژگی‌های مقصد که هر بازدیدکننده تصور می‌کند (وای. گی، ۱۳۸۵، ۱۸۸). ایسو اهوولا (۱۹۸۲) از اشاعه‌دهندگان نظریه انگیزشی گردشگری جست‌وجو و گریز بر این باور است که انگیزه عاملی درونی است که بر رفتار فرد تأثیر می‌گذارد. این عامل می‌تواند با رضایت باطنی پیوند یابد؛ و بنابراین، به طور ویژه در فعالیت‌های تفریحی جهت کسب رضایت با جست‌وجو و گریز دخالت می‌کند (Amirtahmaseb, 2008, 25). منظور از جست‌وجو (Seeking) در این نظریه، رسیدن به پاداش‌های شخصی در دو بُعد فردی و بین فردی و منظور از گریز (Escaping) دوری از عوامل و احساسات فردی و بین فردی است. در نتیجه رفتار کاربر تأثیر متقابل نیروهای اجتناب از محیط یکنواخت و استرس‌زا و جست‌وجوی مکان تفریحی برای کسب پاداش‌های روانی است. در این فرایند تماس‌های فردی و بین فردی برای رسیدن به سطح و الگوی مطلوبی از کنش اجتماعی تنظیم می‌شود (Norman & Carlson, 2000, 271). روان‌شناسان

بیان کرده‌اند که انگیزه عاملی درونی است که بر رفتار افراد تأثیر می‌گذارد. آنها اظهار کردند که ذهن مردم بیشتر به سمت پاداش درونی گرایش دارد. پاداش‌های درونی به دو گروه تقسیم می‌شوند: جاذبه، در مورد کسی که زمینه‌های علائق خود را کشف می‌کند و گرایش به سمت آنها دارد؛ و دافعه، در مورد کسی که از بعضی چیزها دوری می‌جوید و یا برخی از عادت‌های روزانه را ترک می‌گوید. عوامل جاذبه و دافعه آشکار نیستند و ممکن است تحت شرایط خاصی، یکی قوی‌تر از دیگری باشد (Iso-Ahalo, 1982). این دو دسته از عوامل انگیزشی تحت تأثیر فاکتورهای فردی و جمعی قرار می‌گیرند. به این منظور الگوی Seeking-Escaping برای مطالعات میدانی مورد استفاده قرار می‌گیرد که براساس الگوی مذکور افراد برای کاهش تعارض‌ها (دافعه) و افزایش رضایت و مزیت‌ها (جاذبه) تلاش می‌کنند (Amirtahmaseb, 2008, 25, 26).

معرفی منطقه مورد مطالعه

شهر تبریز، مرکز استان آذربایجان شرقی به عنوان بزرگ‌ترین شهر شمال غرب کشور، برطبق سرشماری عمومی سال ۱۳۸۵ با جمعیتی حدود ۱۳۹۸۰۶۰ نفر، پنجمین شهر پرجمعیت ایران پس از شهرهای تهران، مشهد، اصفهان و شیراز است. تبریز در بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ خورشیدی پس از تهران، مهاجرپذیرترین شهر ایران بوده است. کلان‌شهر تبریز دارای حدود ۱۳۲ پارک بزرگ و کوچک است که بزرگ‌ترین آنها پارک در حال احداث در شمال غرب تبریز، یعنی پارک بزرگ تبریز است. موقعیت پارک‌های مذکور در شکل ۱ نشان داده شده است.

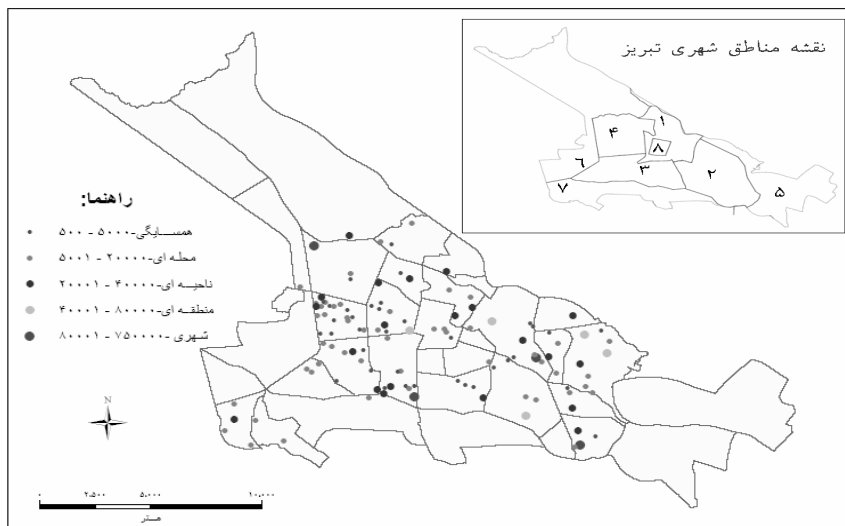
در این پژوهش ۴ پارک شهری عمده شهر تبریز (پارک‌های مشروطه، باغمیشه، آذربایجان و پارک ائل‌گلی) که در چهار گوشه شهر تبریز واقع شده‌اند، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

پارک ائل‌گلی با مساحتی حدود ۶۱۰۰۰۰ مترمربع، در منطقه ۲ شهرداری تبریز قرار دارد و به دلیل آب و هوای بهتر در قیاس با سایر پارک‌ها و نیز جاذبه‌های طبیعی بیشتر، افراد را از تمامی نقاط شهر تبریز و گاه نیز از سایر شهرها به خود جذب می‌کند. پارک مشروطه با مساحتی حدود ۱۴۰۰۰۰ مترمربع در منطقه ۳ شهرداری تبریز واقع است. این پارک که در جوار ترمینال بزرگ تبریز مکان‌گزینی شده است، برخلاف پارک ائل‌گلی فقط ساکنان محله‌های اطراف خود را جذب می‌کند و بیشتر به‌منظور استقبال از مسافران و احیای بافت‌های فرسوده و حاشیه‌نشین آن منطقه ایجاد شده است. پارک‌های باغمیشه و آذربایجان در دو سوی اتوبان شمالی شهر مکان‌گزینی شده‌اند و به لحاظ تعداد بازدیدکنندگان، می‌توان گفت که استقبال خوبی از این پارک‌ها می‌شود. درواقع شعاع خدمات‌رسانی این دو پارک فراتر از محله‌های اطراف است. پارک آذربایجان، جزئی از پارک بزرگ تبریز (۷۵۰۰۰۰ مترمربع) که هنوز به طور کامل بهره‌برداری نشده است، در منطقه ۶ شهرداری قرار دارد و پارک باغمیشه با ۵۳۰۰۰۰ مترمربع در منطقه ۵ شهرداری در قسمت شمال‌شرقی تبریز واقع شده است (سازمان پارک‌ها و فضای سبز تبریز، ۱۳۸۷).

جدول ۱. توزیع پارک‌های شهری تبریز براساس اندازه و عملکرد

نوع پارک	تعداد	میانگین مساحت	کل مساحت	درصد مساحت	درصد تعداد
همسایگی	۴۵	۲۸۲۰	۱۲۶۷۸۹	۴	۳
محل‌های	۵۲	۹۹۷۰	۵۱۸۳۷۷	۱۵/۴	۴/۶
ناحیه‌ای	۲۵	۲۹۴۶۰	۷۳۶۵۱۸	۲۱/۶	۱۹
منطقه‌ای	۶	۵۵۳۴۰	۳۳۲۰۲۱	۱۰	۳۹/۴
پارک شهری	۴	۴۱۰۰۰۰	۱۶۴۰۰۰۰	۴۹	۳۴
جمع	۱۳۲	۵۰۷۵۹۰	۳۳۵۰۰۰۰	۱۰۰	۱۰۰

منبع: قربانی، ۱۳۸۶، ۵۱

شکل ۱. موقعیت پارک‌های شهر تبریز

منبع: قربانی، ۱۳۸۶، ۸۵

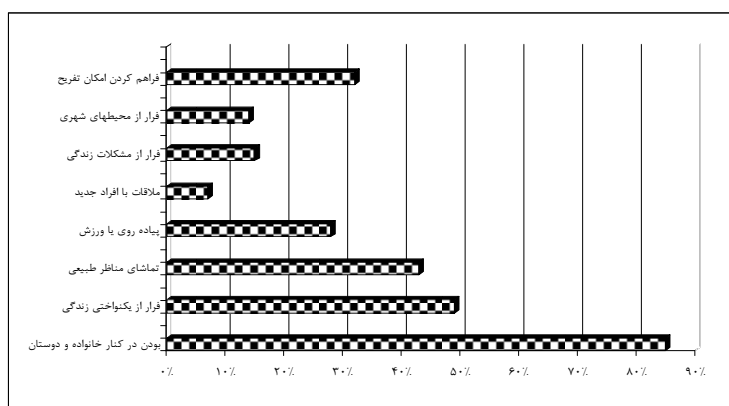
بحث و یافته‌ها

در کل پژوهشی که طی پرسشگری از ۴ پارک عمده شهر تبریز به عمل آمد، ۷۱ درصد پاسخگویان را مردان و ۲۹ درصد را زنان تشکیل دادند. طبقات سنی از ۱۵ تا ۶۵ سال بوده است، که به ۸ گروه سنی تقسیم‌بندی شده‌اند که بیشترین پاسخگویان را گروه سنی ۲۵-۳۰ (۲۷ درصد) و سپس ۳۰-۳۵ (۲۲ درصد) تشکیل داده‌اند، و دیگر اینکه بیشتر پاسخگویان دارای تحصیلات دیپلم (۳۱ درصد) و لیسانس (۲۸ درصد) بودند. به‌علاوه، بیشترین درصد پاسخگویان مدت زمان مراجعه به پارک را چند هفته یک بار قید کرده و عصرها را بهترین زمان استفاده از پارک‌ها و فصل تابستان و سپس بهار را بهترین فصول استفاده از پارک عنوان کرده‌اند؛ و حدود ۴۲ درصد مردم زمان مناسب ماندن در پارک را به همراه خانواده و دوستان ۳ تا ۴ ساعت بیان کردند. با توجه به ساختار الگوی مورد استفاده، یافته‌های تحقیق در چهار

دسته طبقه‌بندی شده‌اند: انگیزه مراجعه به پارک، دافعه‌های محل زندگی، تأثیرات روانی پارک‌ها بر مراجعه‌کنندگان، و رجحان پارک بر سایر تفرجگاه‌ها.

انگیزه مراجعه به پارک و فضاهای سبز

روی آوردن مردم به مناطق طبیعی و فعالیت‌های مختلف آنها بیانگر نیاز آنان به مناطق طبیعی و همچنین نیازهایی است که توقع تأمین و برآورده ساختن آن را دارند. این اطلاعات می‌تواند به تصمیم‌سازان برای ارائه راهبردهایی موافق با نیازهای عمومی، کمک کند. به منظور جمع‌آوری داده‌ها درباره انگیزه مردم به پارک‌ها، این پرسش مطرح شده بود: «انگیزه خود را از مراجعه به پارک بیان فرمایید».

شکل ۳. انگیزه‌های اصلی شهروندان از مراجعه به پارک‌های عمده شهر تبریز

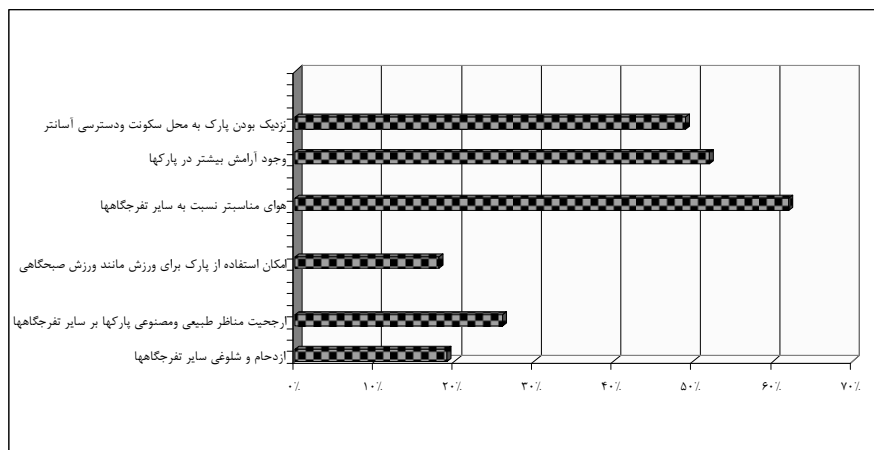
در تحلیل انگیزه برای آوردن به طبیعت، از گزینه‌هایی که هم نشانگر جاذبه‌اند و هم دافعه، استفاده شده است تا به صورت ترکیبی بازدیدکنندگان به هر دو عامل مدنظر پاسخ دهند. تحلیل فراوانی انگیزه‌های مردم به بازدید از طبیعت، نشان می‌دهد که بودن در کنار خانواده و دوستان انگیزه بیشتر بازدیدکنندگان بوده و در پاسخ ۸۵ درصد آنها قید شده است (شکل ۳). این نتیجه نباید شگفتی‌برانگیز باشد، چرا که در بستر شهری نیاز به تعامل خانواده با هم و بودن در کنار هم و دوری گزیدن از مشکلات و دغدغه‌های خانواده و افراد خانواده امری محرز است. فرار از یکنواختی زندگی انگیزه مهم دیگری برای بازدید از پارک‌ها بوده است (۴۹ درصد)، و این انگیزه نشان از آن دارد که مردم جامعه ما از یکنواختی در زندگی‌شان ناراضی‌اند و پارک را به خاطر ایجاد تنوع در زندگی و بالا بردن کیفیت آن انتخاب می‌کنند. تماشای مناظر طبیعی انگیزه دیگری است که ۴۳ درصد پاسخ‌ها به آن اختصاص یافته است. این گزینه نیاز خالص و بی‌غرضانه انسان را به طبیعت منعکس می‌سازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که در ۳۲ درصد پاسخ‌ها به فراهم کردن امکان تفریح کودکان پرداخته می‌شود. به این منظور طبیعت دارای عملکردهای مهم اجتماعی است، همچون محکم کردن پیوندهای خانوادگی و فراهم‌سازی مکانی امن برای کودکان که متأسفانه کاهش آنها به طور فزاینده‌ای در شهرهای مدرن دیده می‌شود. مزایای برخاسته از این عملکردها، هم متوجه والدین خواهد شد، و هم کودکان.

دلایل دیگری چون پیاده‌روی یا ورزش (۲۸ درصد)، فرار از مشکلات زندگی (۱۵ درصد)، فرار از محیط‌های شهری (۱۴ درصد) و ملاقات با افراد جدید ۷ درصد پاسخ‌ها را شامل می‌شود که نشان‌دهنده نیاز مردم به ورزش و پیاده‌روی در محیط‌های طبیعی و نیاز مردم به دوری جستن از مشکلات زندگی و همچنین روی آوردن به پناهگاهی دور از ترافیک و صدا و آلودگی شهر است. موارد مذکور به نحوی بیانگر نکاتی است که بایستی در برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای سبز در کلان‌شهرها مورد توجه قرار گیرند.

دلایل رجحان پارک‌ها بر سایر تفرجگاه‌ها از نظر مراجعه‌کنندگان

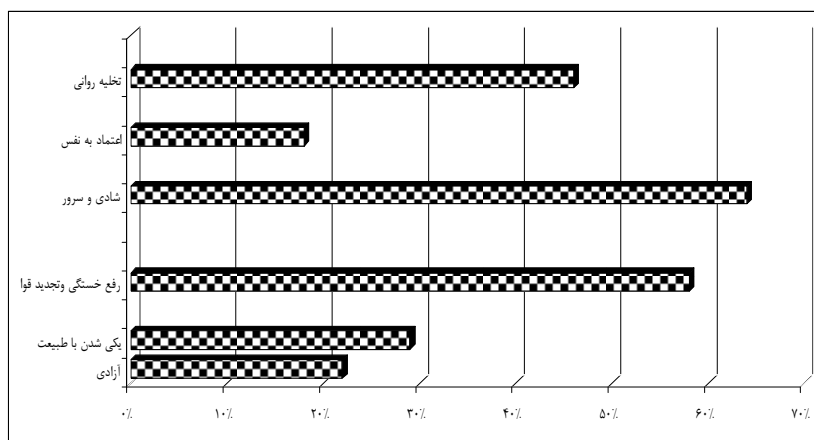
براساس پاسخ‌های دریافتی از مراجعه‌کنندگان، مشخص گردید که ۶۲ درصد از آنان اذعان داشته‌اند که هوای مناسب پارک‌ها سبب جذب انسان‌ها به سوی آنها می‌شود. وجود آرامش در پارک‌ها (۵۲ درصد) عامل مهم دیگری است که انسان‌ها را از رفتن به سایر تفرجگاه‌ها بازمی‌دارد و پارک‌ها را مأمی می‌سازد برای احساس آرامش. نزدیک بودن پارک به محل سکونت و دسترسی آسان‌تر آن ۴۹ درصد پاسخ‌ها را در بر می‌گیرد و نشانگر آن است که مردمی که دسترسی راحت‌تر به پارک‌ها دارند و منازلشان نزدیک به پارک‌های شهری است، از این عامل مؤثر بر کیفیت زندگی‌شان بیشتر بهره‌مند می‌شوند. ارجحیت مناظر پارک‌ها بر سایر تفرجگاه‌ها و ازدحام و شلوغی سایر تفرجگاه‌ها و نیز امکان استفاده از پارک برای ورزش، پاسخ‌هایی هستند که به ترتیب در اولویت‌های بعدی توجیه‌گر دلایل انتخاب پارک‌ها به جای سایر تفرجگاه‌ها قرار دارند.

شکل ۴. دلایل رجحان پارک‌ها بر سایر تفرجگاه‌ها

تأثیرات روانی - اجتماعی پارک‌های شهری

یافته‌های تحقیق بیانگر کشف ابعاد هیجانی و تجاربی هستند که بر پایه طبیعت استوارند، و گویای رابطهٔ مزیت‌های احساس شدهٔ مردم و ارتباط آنها با کامیابی کلی‌شان است. بدین منظور از پاسخ‌دهندگان خواسته شده است تا به این پرسش، پاسخ‌دهند: «احساس شما از بودن در پارک چیست؟»

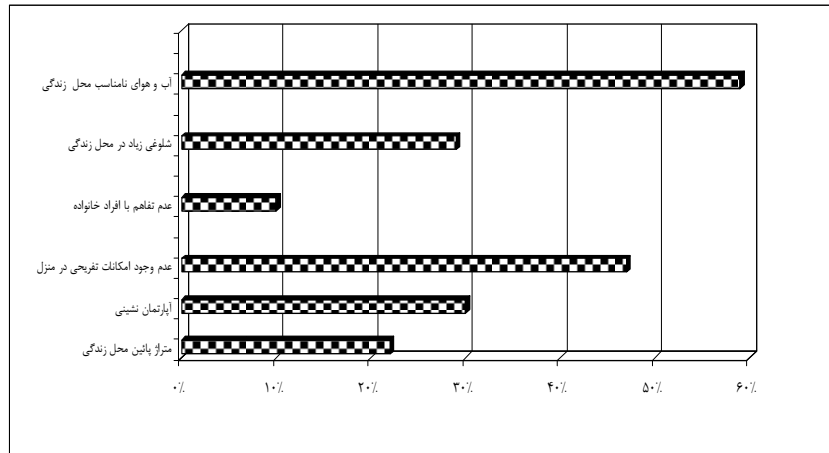
شکل ۵. احساس‌های متجلی شده در پارک‌های عمده شهری تبریز

شادی و سرور گزینه‌ای است که پاسخگویان ۶۴ بار آن را انتخاب کرده‌اند و در واقع بیشتر مردم از بودن در پارک احساس شادی و سرور و کامیابی و لذت بردن از زندگی را دارند. احساس رفع خستگی و تجدید قوا که در ۵۸ درصد پاسخ‌ها گزارش شده، نشان‌دهنده این است که مردم پس از روزها کار و تلاش، برای رفع خستگی و تجدید قوا به پارک‌های شهری روی می‌آورند، تا این‌گونه بر بالا رفتن کیفیت زندگی خود تأثیری مثبت بگذارند. گزینه تخلیه روانی با اختصاص ۴۶ درصد به آن، پارک را مکانی برای رسیدن به آرامش فکر و راحتی خیال و تخلیه روانی عنوان می‌کند. یکی شدن با طبیعت و آزادی، گزینه‌هایی هستند که به ترتیب با ۲۹ درصد و ۲۲ درصد به دنبال گزینه‌های قبل می‌آیند و نیز احساس اعتماد به نفس موردی است که کمتر از همه مردم در پارک احساس کرده‌اند.

عوامل دافعه محل سکونت

این پژوهش بر آن است تا عواملی که افراد را از منازل و محل زندگی‌شان دور می‌سازد و به سوی پارک‌ها می‌کشاند، مورد بررسی قرار دهد. از پاسخ‌دهندگان خواسته شده است تا به این پرسش پاسخ دهند: «عواملی که در اوقات فراغت انگیزه دوری از منزل را در شما ایجاد می‌کنند، کدام عوامل هستند؟»

در بین گزینه‌های مطرح شده، هوای نامناسب محل زندگی با اختصاص ۵۹ درصد پاسخ‌ها به آن، عاملی است که بیشتر افراد را از منازل دور می‌سازد و برای استفاده از هوای مطلوب پارک‌ها به سوی آنها می‌کشاند. شایان ذکر است که این پژوهش در فصل تابستان که پارک‌ها بیشترین بازدیدکنندگان را دارند، صورت گرفته است. در ۴۷ درصد پاسخ‌ها نیز به فقدان امکانات تفریحی در منزل برای گذران اوقات فراغت ساکنان اشاره شده، که موجب جذب آنها به سوی تفرجگاه‌ها و از جمله پارک‌های شهری می‌شود. همچنین آپارتمان‌نشینی از عوامل دافعه‌ای است که با اختصاص ۳۰ درصد پاسخ‌ها به آن، موجب جذب شهروندان تبریزی به پارک‌ها شده است. شلوغی زیاد و متراژ پایین محل زندگی و عدم تفاهم با افراد خانواده مواردی هستند که در رده‌های بعدی عوامل دافعه از محل سکونت و زندگی افراد جای دارند (شکل ۶).

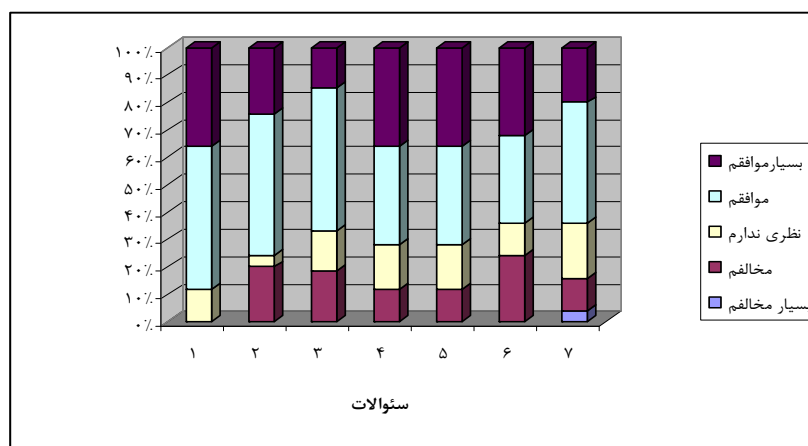

شکل ۶. عوامل دافعه محل زندگی، که در جذب شهروندان به پارک‌های عمده شهری تبریز تأثیر داشته‌اند.

تحلیل دیدگاه‌های عوامل جاذبه پارک‌های شهری و دافعه محل سکونت (با استفاده از طیف لیکرت)

متداول‌ترین شکل نظرسنجی برای سنجش دقیق مسائل پیچیده و یا ارزش‌گذاری تفاوت‌های موجود در شدت دیدگاه‌های ارائه شده، شکل مقیاس‌های درجه‌بندی است و از میان اینها، مقیاس درجه‌بندی لیکرت از همه متداول‌تر است. براساس مقیاس لیکرت از پاسخ‌دهندگان به ترتیب خواسته می‌شود که از یک درجه‌بندی برای نشان دادن شدت اعتقاد خود، له یا علیه موضوعی خاص استفاده کنند. همان‌طور که مشاهده می‌شود (شکل ۷)، در این پژوهش از پاسخ‌دهندگان خواسته شده بود تا میزان موافقت یا مخالفت خود به چند اظهارنظر را نشان بدهند. گزینه‌های موافق و مخالف در وهله اول برای جمع‌آوری داده‌های نگرشی استفاده می‌شود، و انواع پاسخ‌ها نشانگر ارزش‌ها هستند که این امر امکان انعطاف‌پذیری بیشتر را در مرحله بعدی تجزیه و تحلیل فراهم می‌آورد. هدف این طیف اندازه‌گیری گرایش به یک موضوع براساس ارزش‌های جامعه است و کاربرد این طیف نیز در جهت بررسی گرایش‌ها به مسئله سیاسی - اجتماعی و اقتصادی است که در سطح ترتیبی نیز مورد سنجش قرار می‌گیرد. طیف لیکرت از پنج قسمت مساوی تشکیل شده است و محقق متناسب با موضوع تحقیق تعدادی گویه در اختیار پاسخگو قرار می‌دهد تا گرایش خود را درباره آن مشخص سازد. در این پژوهش هفت پرسش (یا اظهارنظر) با این روش از بازدیدکنندگان پارک‌های شهری پرسیده شده است و پاسخگویان براساس دیدگاه‌ها و گرایش‌هایشان به آنها پاسخ داده‌اند:

۱. بودن در پارک باعث افزایش کارایی شغلی، تحصیلی یا خانوادگی من می‌شود؛
۲. بودن در پارک احساس کامیابی و لذت بردن از زندگی را در من افزایش می‌دهد؛
۳. بودن در پارک باعث فراغت فکری و فراموشی افکار ناخوشایند می‌شود؛
۴. بودن در پارک باعث سلامتی جسمی و روانی و کاهش بیماری‌ها می‌شود؛
۵. بودن در پارک حس لذت بردن از زندگی جمعی و بودن در کنار مردم را افزایش می‌دهد؛
۶. بودن در خانه در اوقات فراغت باعث افسردگی من می‌شود؛ و
۷. بودن در خانه در اوقات فراغت باعث احساس روزمرگی من می‌شود.

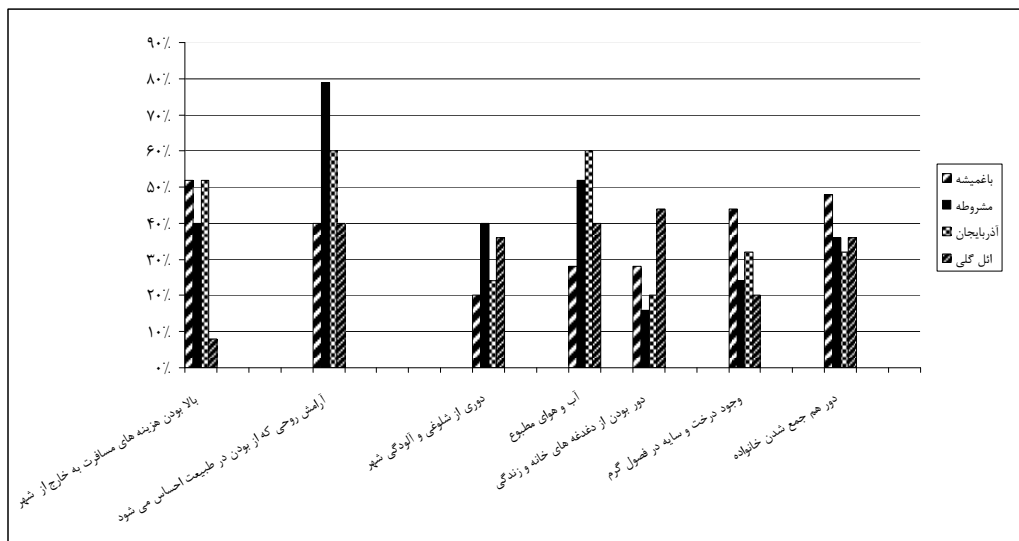
شکل ۷. بیان دیدگاه‌های بازدیدکنندگان از پارک‌های شهری در مورد عوامل جاذبه پارک‌ها و دافعه محل سکونت

در پژوهشی که به عمل آمد، مشخص شد که رابطه‌ای بین سن افراد و داشتن حس فرار از محیط‌های شهری و جذب شدن به سوی پارک‌ها وجود دارد. افراد جوان‌تر میل و رغبت بیشتری دارند تا از زندگی و مشکلات شهری به سوی پارک‌ها و طبیعت روی آورند، و همچنین اکثر بازدیدکنندگان، از حضور در پارک‌های شهری ابراز رضایت می‌کنند و ترجیح می‌دهند اوقات فراغت خود را خارج از منزل، در هوای پاک پارک‌های شهری سپری کنند و برای ارتقای کارایی شغلی و تحصیلی و خانوادگی و حس کامیابی از زندگی و فراغت فکری، به سوی پارک‌ها بروند و لذت زندگی جمعی را احساس کنند.

مقایسه پارک‌های ائل‌گلی، مشروطه، آذربایجان و باغمیشه

طی بررسی‌هایی که از ۴ پارک واقع در ۴ گوشه شهر تبریز به عمل آمد، مشخص شد که هر یک از این پارک‌ها، مشخصه‌هایی یگانه و خاص خود دارند. پارک ائل‌گلی که بزرگ‌ترین پارک شهری تبریز است، نقش خود را فراتر از سطح شهر، در سطح منطقه و حتی گاه در سطح ملی ایفا می‌کند و هزاران میهمان را سالانه از خارج از شهر پذیراست. این پارک ویژگی‌های جذب گردشگر را نیز دارد. این دلایل گویای آن است که پارک ائل‌گلی تنها پارکی است که عامل دسترسی نقش چندان زیادی بر استفاده و بازدید افراد از آن ندارد. برخلاف ۳ پارک دیگر که عامل دسترسی نقشی مهم در استفاده از پارک‌های شهری را داشت، در مورد ائل‌گلی فقط ۹ درصد افراد پاسخگو عامل دسترسی را از عوامل مؤثر در استفاده از پارک‌ها عنوان کردند. همچنین در مورد دلایل روی آوردن به پارک‌های شهری، پاسخ‌ها در ۴ پارک مطالعه شده به‌طور محسوسی با هم متفاوت بوده‌اند (شکل ۸)، در پارک باغمیشه شهروندان بالا بودن هزینه‌های مسافرت به خارج از شهر را مهم‌ترین دلیل استفاده از پارک‌های شهری عنوان کرده‌اند (۵۲ درصد). این در حالی است که در پارک مشروطه ۷۹ درصد پاسخگویان آرامش روحی را، که از بودن در طبیعت احساس می‌شود، مهم‌ترین دلیل استفاده از پارک می‌دانند. در پارک آذربایجان آب و هوای مطبوع، مردم را به سوی آن می‌کشاند. در پارک ائل‌گلی بالا بودن هزینه‌های

مسافرت به خارج از شهر (۵۲ درصد) و عامل دور هم جمع شدن خانواده، افراد را از محل‌های سکونت خود خارج می‌کند و به سوی این پارک می‌کشاند. طی پرسشگری از افراد بازدیدکننده از پارک‌های شهری تبریز، عامل سواد، عاملی بود که در مقایسه بین پارک ائل‌گلی با سایر پارک‌ها مشاهده می‌شد. در پارک ائل‌گلی افراد دارای تحصیلات عالی (لیسانس و بالاتر) ۶۸ درصد پاسخگویان را شامل می‌شدند؛ و این در حالی است که این رقم در سایر پارک‌ها کمتر از ۲۰ درصد بوده است.

شکل ۸. دلایل روی آوردن به پارک‌های شهری در بین ۴ پارک

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالعات به عمل آمده در چهار پارک عمده شهر تبریز، با استفاده از الگوی Seeking-Escaping، این نتیجه حاصل می‌شود که تمامی افراد در همه حال و در تمامی گروه‌های سنی به نقش طبیعت و استفاده از مزایای آن برای بهبود وضعیت روحی، روانی و اجتماعی و حتی اقتصادی خود توجه دارند. اکثر انسان‌ها از بودن در طبیعت احساس شادی و سرور می‌کنند و پارک را چونان پناهگاهی برای رفع خستگی و تجدید قوا می‌دانند.

این خود نشانگر آن است که پارک‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم کیفیت زندگی افراد را - حتی از لحاظ فعالیت اقتصادی - بالا می‌برند. زمانی که انسان‌ها از آب و هوای نامناسب و یا فقدان امکانات تفریحی در منزل و نیز از آپارتمان نشینی به تنگ می‌آیند، به سوی طبیعت و پارک‌ها روی می‌آورند تا مشکلات خود را حتی به طور موقتی حل کنند. همچنین طبق نظرسنجی‌ای که از بازدیدکنندگان از پارک‌های شهری در مورد عوامل جاذبه پارک‌ها و دافعه محل سکونت به عمل آمد، مشخص شد که بیشتر افراد برای پر کردن اوقات فراغت خود خارج شدن از محل سکونت و رفتن به سوی پارک‌ها و لذت بردن از زندگی جمعی و بودن در کنار مردم را ترجیح می‌دهند. آنان حضور در پارک را عاملی برای کاهش افسردگی، افزایش کارایی شغلی و تحصیلی و فرار از روزمره‌گی عنوان می‌کنند.

با توجه به یافته‌های مذکور و با توجه به اینکه پارک‌ها محلی برای رفع بخشی از نیازهای روانی - اجتماعی

شهروندان اند، توسعه و گسترش دادن پارک‌ها و فضاهای سبز شهری همگام و توأم با گسترش روزافزون شهر تبریز، در جهت ارتقای کیفیت زندگی شهری امری اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. همچنین با توجه به اینکه شهروندان تبریزی زمانی معادل ۲ تا ۵ ساعت را در مواقع مراجعه به پارک‌های بزرگ، صرف تفریح و گذران اوقات فراغت می‌کنند، غنی‌سازی اوقات فراغت در پارک‌ها از نکات پراهمیت محسوب می‌شود.

نکته دیگر، الگوی رایج مراجعه دسته‌جمعی و همراه با اعضای خانواده به پارک‌ها در شهر تبریز است. بدین ترتیب، این شهر بیشتر نیازمند احداث پارک‌های بزرگی است که سطح وسیع فضای سبز و امکانات رفاهی و خدماتی برای همه اعضای خانواده داشته باشند. در عین حال، با توجه به مهم بودن عامل دسترسی در استفاده شهروندان از پارک‌های شهری، ایجاد و گسترش پارک‌ها در سطح محله‌ها، از عوامل افزایش استفاده افراد از پارک‌ها و در نهایت ارتقای کیفی زندگی آنان است.

منابع

- Amirtahmaseb, Saharnaz, 2008, **The Typology of Inbound Tourists Visiting Iran**, Master Thesis, Continuation Courses, Lulea University of Technology.
- Bahram Soltani, K., 1992, **Discussions & Approaches in Urban Planning (Environment)**, Pressed by Architectural and Urban Planning Studies Center of Iran, Tehran.
- Balram Shivanand, Dragicevic Suzana, 2005, **Attitudes Toward Urban Green Space: Integrating Questionnaire Survey and Collaborative GIS Techniques to Improve Attitude Measurements**, Landscape and Urban Planning.
- Byock, I.R., Merriman, M.Ps., 1998, **Measuring Quality of Life for Patients with Terminal Illness: The Missoula-Vitas Quality of Life Index**, Palliative Medicine, 12.
- Chiesura Anna, 2004, **The Role of Urban Parks for The Sustainable Sity**, Landscape and Urban Planning.
- Dajian & Peter, 2006, **2010 World Expo and Urban Life Quality in Shanghai in Terms of Sustainable Development Chinese Journal of Population**, Resources and Environment, Vol. 4, No.1.
- Esmaeli A., 2002, **Green Space (Urban Parks) Analysis on The Base of Urban Planning, The Case : 1 & 8 District of Tabriz**, Supervisor: Dr. Ali Asghari, M.A. Thesis in Urban & Regional Planning Department of urban & Regional Planning School Of Art Tarbiat Modarres University.
- Germann ,Chirstina - Chiari, Klaus Seeland, 2004, **Are Urban Green Space Optimally Distributed to Act as Place for Social Integration?** Forest Policy and Economics.
- Gorbani, R., 2007, **Spatial Distribution of Urban Parks in Tabriz**, University of Tabriz. Tabriz.
- Hekmati, J., 1990, **Parks and Gardens Design**, Pressed by Siyah Tiri, Tehran.
- Manlun, Yang, 2003, **Suitability Analysis of Urban Green Space System Based on GIS**, ITC.
- May, A., 1996, **Information Technology in Urban Planning**, Routledge, London.

- Peier Moureh, J., 1994, **Urban Spaces – Design and Management**, Translated by Rezaei. H & Interior Ministry.
- Ramage, J.K. and Davies, A.H., 2003, **Measurement of Quality of Life in Carcinoid/ Neuroendocrine Tumours** **NEUROENDOCRINE TUMOURS**, Endocrine-Related Cancer 10.
- Shakooei, H., 1979, **Urban Environment**, Pressed by University of Tabriz, Tabriz.
- Shi, Long, 2002, **Suitability Analysis and Decision Making Using GIS**, Spatial Modeling.
- Shiri, A., 2006, **Optimum Model for Urban Green Space Site Selection Using GIS, The Case: City of Zanjan**, Supervisor: Dr. Abolfazl Meshkini, M.A. Thesis of Geography and Urban Planning, University of Zanjan.
- Statistical Center of Iran, 1978, **Results of Population and Housing Censuses Data of Tabriz County**, Statistical Center of Iran, Tehran.
- Tabriz Municipality, 2008, **Parks and Green Space Organization of Tabriz**, Statistical Data of Tabriz Green Space, Not Published.
- Technical Criteria Bureau, 2001, **Regulation and Standards of Urban Green Space Planning**, Planning and Management Organization, Tehran.
- William C. Norman, & Mandy Noelle Carlson, 2000, **An Investigation of the Seeking Escaping Theory as a Segmentation Tool in Tourism Marketing**, Journal of Travel Research, Vol. 38, No. 3.
- Zaki, M., 2007, **Life Quality and Its Relation with Amour Proper for Girls and Boys Students of Esfahan University**, Psychiatry and Clinical Psychology Journal of Iran, Vol. 13, No. 4.